

© *А. О. Лазарева*

- государственного университета. – Выпуск № 305. – 2007. – С. 50–52.
5. Зоркая Н. М. Уникальное и тиражированное: средства массовой информации и репродуцированное искусство / Нея Марковна Зоркая. – М.: Искусство, 1981. – 167 с.
  6. Каган М. С. Человеческая деятельность. (Опыт системного анализа) / Моисей Самойлович Каган. – М.: Политиздат, 1974. – 328 с.
  7. Климова Л. Е. Массовая культура и личность: культурфилософский аспект: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филос. наук: спец. 09.00.13 «религиоведение, философская антропология, философия культуры» / Л. Е. Климова. – Ставрополь, 2005. – 21 с.
  8. Костина А. В. Культурология: учебник / Анна Владимировна Костина. — 5-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2010. – 336 с.
  9. Кукаркин А. В. Буржуазная массовая культура. Теории. Идеи. Разновидности. Образцы / Александр Викторович Кухаркин. – М.: Политиздат, 1985. – 399 с.
  10. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Фридрих Ницше. – М.: ИФ РАН, 2004. – 384 с.
  11. Ольшанский Д. В. Психология масс / Дмитрий Вадимович Ольшанский. – СПб.: Питер, 2002. – 368 с.
  12. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры: [Сборник: Перевод] / Хосе Ортега-и-Гассет; [вступ. ст. Г. М. Фридендера]. – М.: Искусство, 1991. – 586 с.
  13. Понарина Н. Н. Феномен глобализации и перспективы общественного прогресса: социально-философский анализ: автореф. дис. на соиск. уч. степ. докт. филос. наук: спец. 09.00.11 «социальная философия» / Н. Н. Понарина. – Краснодар, 2011. – 53 с.
  14. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции / Зигмунд Фрейд; [авторы очерка о Фрейде В. Ф. Бассин, М. Г. Ярошевский]. – М.: Наука, 1991. – 456 с.
  15. Хоркаймер М., Адорно Т. Диалектика Просвещения. Философские моменты / Макс Хоркаймер, Теодор Адорно; [пер. с нем. М. Кузнецова]. – М. – Санкт Петербург: Медиум, Ювента, 1997. – 310 с.

УДК 340.125:342.15

А. О. Лазарева - старший викладач кафедри соціальної роботи і кадрового менеджменту Одеського національного політехнічного університету

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.

У статті розглядається вплив конституціоналізму на формування громадянського суспільства. Хоча конституціоналізм розглядається юридичною практикою та політологією, в статті робиться спроба зробити соціально-філософський аналіз категорії «конституціоналізм» та його роль у розвитку громадянського суспільства. До розгляду представлений аналіз основних конституційних засад, котрі декларуються у конституціях сучасних пострадянських країн. Актуальність дослідження визначена кризою існування конституції у сучасній Україні, що деформує напрямки розвитку громадянського суспільства та процес дотримання прав співіснування етносів в українському суспільстві.

Ключові слова: конституціоналізм, нація, громадськість, громадянське суспільство.

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

В статье рассматривается влияние конституционализма на формирование гражданского общества. Хотя конституционализм рассматривается в юридической практике и политологии, в статье делается попытка провести социально-философский анализ категории «конституционализм» и его роль в развитии гражданского общества. К рассмотрению представлен анализ основных конституционных принципов, которые декларируются конституциями

современных постсоветских стран. Актуальность исследования определена кризисом существования конституции в современной Украине, что деформирует направления развития гражданского общества и процесс соблюдения прав сосуществования этносов в украинском обществе.

Ключевые слова: конституционализм, нация, гражданственность, гражданское общество.

CONSTITUTIONALISM AS A BASIS OF DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN MODERN UKRAINE

The article examines the influence of constitutionalism on forming the civil society. Although constitutionalism is studied in legal practice and political science, this article is an attempt to make a social-philosophical analysis of the category "constitutionalism" and its role in the development of civil society. The basic constitutional principles are represented which are declared in the constitutions of modern post-Soviet countries. The urgency of the research is determined by the crisis of the constitution existence in modern Ukraine, that distorts the directions of development of civil society and the process of observance of the rights of coexistence of ethnic groups in Ukrainian society.

Keywords: constitutionalism, nation, civism, civil society.

Українська нація, проходячи різні періоди становлення як у межах об'єктивних ознак, так і в ракурсі трансформації національної свідомості, опинилася в умовах, коли відбувається одночасний процес розвитку громадянського суспільства. Хоча ці обидва процеси рівні за значимістю, адже система цінностей громадянського суспільства бере свій початок від національних основ та традицій, однак загальні основи розвитку громадянського суспільства значно ширші від національних основ функціонування та трансформації національних меж і статусів. Отже, громадянське суспільство надає можливості для активнішого процесу націєтворення тому, що соціальні умови створюють національним групам можливість пройти шлях від етнічного стану до політичного та формують принципи оформлення державних меж національним групам.

Однак, існування сучасного громадянського суспільства неможливо собі уявити без ефективних правових гарантій соціальних пріоритетів «громадянськості», які забезпечать умови існування та нормативно-правового регулювання відносин між етнічними групами в межах однієї нації, тому одним з факторів розвитку громадянського суспільства, який досліджується в даній статті є конституціоналізм.

Адже саме цей термін, що вперше з'явився в світі у XVIII столітті як правове джерело, прямо націлений на підтримку прав людини і загальної громадської свободи в їх взаємообумовленому протистоянні державному патерналізму і бюрократичній експансії.

Конституціоналізм більш досліджений в юридичній науці, соціально-філософський аналіз даної категорії недостатньо розроблений, особливо в ракурсі впливу на розвиток громадянського суспільства. Дослідження конституціоналізму як поняття досліджено в роботах Алієва Ш. І., Расторгуєва В. Н., Ромашова Р. А., зокрема серед українських вчених слід виділити роботи таких дослідників, як М. Баймуратов, А. Батанів, В. Кампо, М. Орзіх, В. Погорілко, І. Словська, П. Стецюк, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та інші.

Зарубіжна конституційна доктрина значно більшу увагу приділяє питанню інтернаціоналізації конституціоналізму (роботи С. Авакьяна, М. Баглая, Е. Венізелоса, Б. Ебзєєва, Д. Цацоса, С. Флогаїтіса, Е. Маганаріса, Д. Фельдмана, Т. Хабрієва, Д. Хессе, В. Зорькіна, Р. Ромашова, Ю. Тіхомірова

У філософсько-історичному сенсі конституціоналізм представ як вчення про конституцію, включаючи передконституційні ідеї божественного, природного права, договірного походження держави, вчення про плутократію, тиранію, деспотію, демократію тощо. При чому це поняття розглядається з двох позицій – широкої і вузької. «У широкому розумінні конституціоналізм еволюціонує, починаючи від міфологічних форм світобачення – парополі-тології IV-III тис. до н. е. до раціонально-логічних форм мислення, тобто до ознак теоретичного знання, виникнення політико-правової науки». У вузькому розумінні конституціоналізм трактується як комплекс політико-правових ідей і практики державного будівництва буржуазії ХУІІ-ХУІІІ ст., яка орієнтувалася на створення інституційно-правових умов функціонування держав, у яких забезпечувалося б «верховенство народу, виняткове правління законів, широкі права і свободи особи, демократична виборча система» [12].

На думку Циверенко Г. П. конституціоналізму властиві, як мінімум, три істотні компоненти.

1. Конституціоналізм – це певна філософія, система ідей, поглядів, принципів, де центральне місце займає вчення про конституцію, про правові основи державної влади, про державний устрій суспільства, про права і свободи людини та громадянина.

2. Конституціоналізм – це конституційне законодавство, тобто частина нормативної бази державного будівництва. Тут вирішальне значення належить правовим принципам і нормам, що визначають основи конституційного ладу суспільства і держави з урахуванням багатьох чинників, серед яких істотним є чинник часу, культурний рівень конкретного суспільства тощо.

3. Конституціоналізм – це практика реалізації принципів і норм, що отримали закріплення в чинній конституції, конституційному законодавстві. У результаті утворюються реальні правові та політичні інститути (установи й організації), за якими можна скласти уявлення про рівень конституційного розвитку відповідної держави, про реальний рівень загальної, правової та політичної культури населення [12].

Конституціоналізм – це історичний феномен, що виник одночасно з буржуазним переконанням: добробут і справедливість досяжні лише за допомогою самоврядування і ринку [15, с. 143-144]. Конституція, таким чином, є *суспільне*, а не державне нове право. Мета останнього – охороняти і зберігати буржуазно-капіталістичні пріоритети, головним з яких є свобода. Іншими словами, конституція оформляє відділення добробуту і справедливості від політичної влади, регулюючи відносини між державою і суспільством так, щоб держава, залишаючись гарантом громадянських прав, перестала політично контролювати суспільство [15, с. 144].

Основною метою дослідження в рамках даної статті є аналіз динаміки громадянського суспільства і впливу конституціоналізму на цей процес.

Громадянське суспільство у світі стало об'єктивною умовою існування нації в демократичних державах, однак, це не означає, що особливості його становлення та функціонування однакові для всіх країн і світових співтовариств. Всіх їх об'єднує те, що основи розвитку громадянського суспільства задані глобальними умовами функціонування суспільних відносин, які відповідають тій чи іншій історичній ері.

Загальними вимогами до формування нації та розвитку громадянського суспільства в Україні стало те, що основи громадянського суспільства були сформовані у більшості країн світу задовго до того, як цей процес почався в Україні. Тому можна стверджувати, що українська нація перейшла на стадію політичного оформлення власного статусу у суспільстві в період, коли демократія була проголошена у більшості країн світу, а громадянське суспільство стало тією основою оформлення національних прав, що прийнята світовим співтовариством і базується на збереженні та дотриманні громадянських прав кожного етносу, який включений у соціальну діяльність як представник національних інтересів.

Таким чином, проголосивши власний суверенітет, Україна лише обрала загальноприйнятну форму існування спільнот та особистостей в сучасних умовах.

Успадкувавши досвід існування в рамках соціального простору тоталітарної країни, українське суспільство демонструє спонтанну національно-політичну активність громадянського суспільства, яка має маргінальний характер і, в цілому, стагнує, а конституції є не більш, ніж декоративною правовою оболонкою порядку. Адже тоталітаризм структурно близький порядку і ґрунтується на презумпції єдиної правди в політиці, що додається зазвичай до всіх областей життя [8, с. 2].

У демократичних же країнах структура політичної активності націлена на інновації і динамізм. Тут політична активність громадянського суспільства і держави складають складну конституційну метаструктуру, біполярну за своїми пріоритетами, хоча і з очевидним домінуванням цінностей громадянського суспільства. Тому відобразити конституційні аспекти політичної активності демократичного суспільства можна лише в системі подвійної ієрархії цінностей в матерії політичного. Тільки це дозволяє коректно організувати елементи політичної активності у відповідних цілях політичного лібералізму угруповання.

У будь-якому суспільстві сполучені не тільки економіка і політика, соціальне і релігійне, а й найелементарніші, так само як і найвитонченіші прояви духу [6, с. 106]. За множинністю елементів політики стоїть невичерпність самої реальності. Саме ця обставина приводить нас до неприйняття тоталітаризму й інтелектуальної диктатури. На основі невизначеності легко споруджувати будівлю демократії, якщо істина невідома нікому, всі мають право її шукати. Демократія дрейфує в невідомому напрямі, але в ній, хай і з обмовками, реалізується евристичний потенціал кожного з учасників, і це здатне надихати суспільство навіть у глибокій кризі.

Оскільки еволюція будь-якої системи веде до збільшення кількості її внутрішніх елементів і зв'язків між ними, ускладнення структури демократичного процесу в посттоталітарних країнах є природним. Проте у віддаленій перспективі таке ускладнення загрожує структурним розпадом суспільства не тільки на ворогуючих осіб, а й на ворожі класи. Так або інакше, цивілізація Західної Європи традиційно сприяла розвитку в суспільстві численних сил і ієрархій, суперництво між якими розгорталося в зовсім різних напрямках.

Крім того, національно-політична активність векторно орієнтується то на традицію і цінності минулого, то на майбутнє, що відкриває нові шляхи для змін і зростання.

Політична активність структурована ще і тому, що люди бувають зазвичай ворожі в одному і солідарні в іншому відношенні одночасно. І хоча їм властиво об'єднуватися навколо політичних цілей в групі, це не означає, що різноманіття політичних цілей тим самим якимось обмежується. Адже політика – це множинні відносини навіть усередині окремо узятій людини, тому не дивно, що структура політичного має складний генезис. Адекватно або неадекватно відбиваючись в конституціях, вона не завжди поміщається в межах того або іншого національного правового поля.

Виходячи за межі регулятивних можливостей національних правових систем, сучасна політична реальність відбивається в публічному міжнародному праві, виявляється на рівні національних органічних кодів політичної активності безпосередньо. На думку О. Тоффлера, нормативний код як сукупність великомасштабних органічних принципів і правил пронизує активність всякої цивілізації як її дизайн, що повторюється [10, с. 46].

Г. Моска в близькому до цього сенсі писав, що кожна епоха і століття мають власний «набір ідей і вірувань», які впливають на механізми політичного співіснування [12, с. 145].

Сьогодні ми цілком безумовно можемо говорити про структурні коди американської, західноєвропейської, східноєвропейської, центрально-європейської і інших менш крупних політичних цивілізацій, більш-менш відображених в текстах писаних конституцій. Мабуть, існують також автономні політичні коди країн, що входили раніше до складу СРСР. Власне кажучи, розпад останнього є лише ще одним тому підтвердженням.

Зрозуміло, найбільш важливим в конституціоналізмі є поділ політичної влади на владу народу і державну владу. Оскільки народ, як писав А. Шлезінгер, через структурні причини не може правити безпосередньо, він делегує свої повноваження представникам. У результаті суспільні системи становлять трикутник, що утворюється політиками, державним управлінням і групами інтересів [5, с. 36]. При цьому структурні закони розташовують політичні відносини у вертикально-горизонтальній системі координат. Вертикальні відносини виникають між носіями соціальних інтересів і їх виразниками. Горизонтальні ж утворюються між шарами в суспільстві, партіями, рухами і класами [4, с. 58-59].

На думку Д. Брайса, громадська думка виробляється небагато, але потім зміцнюється активністю багатьох людей [3, с. 266]. Іншими словами, політичні відносини за схемою «народ – представники», так само як і за схемою «влада – народ», самі по собі ще не означають, що селективна (котра відбирає зразки рішень) демократична влада парламентської більшості підпорядкована вужчій творчій, що створює ринок зразків, владі. Структура їх взаємин набагато складніша, але очевидно, що з такої структури випливає висновок про те, що вектори прогресу і демократії далеко не завжди співпадають.

Цікаво відзначити, що структурний принцип розподілу влади виявляється більшою мірою на горизонтальному, ніж на вертикальному рівні. Власне кажучи, горизонтальні відносини і є по-справжньому політичними. Вертикальна ж схема політичної активності на перевірку майже завжди виявляється адміністративною.

Природно, що структурні аспекти політичної активності виявляються не тільки в практиці реалізації фундаментального принципу розподілу влад, але і на факультативному рівні, в поділі влади на ординарну і надзвичайну, в політичній активності – на конструктивну і деструктивну. Наприклад, якщо конструктивність виявляється в наділенні об'єкта підкріплення зусиль рисами, які раніше йому не належали, а деструктивність, навпаки, в позбавленні об'єкта рис, що раніше належали йому, то політично конструктивною буде активність, котра утверджує багатопартійність або свободу преси, а політично деструктивною – та що створює партійну монополію або встановлює інформаційний контроль. Недарма А. Богданов писав, що деструктивна активність, як правило, завжди має на увазі зменшення практичної суми і способів поєднання активностей в тому або іншому об'єкті [4, с. 143].

Таким чином, структура національно-політичної активності похідна не тільки від ієрархічного устрою влади, множинності елементів політичної системи або національного розуміння класичної

схеми розподілу влади. Проте в конституційному сенсі найбільш важливою структурою політичної активності завжди залишається її розподіл на державну політичну активність і політичну активність громадянського суспільства.

Державу у А. Токвіля складають асамблеї, міністерства, суди, армія і поліція. Громадську ж сферу ("civil life") утворює недержавна активність, здійснювана індивідами у різних видах суспільної діяльності, окрім домашніх і побутових турбот [14, с. 143]. І якщо економічні громадські асоціації у нього існують заради приватних інтересів комерції та індустрії, то політичні громадські асоціації займаються *виробленням і підтримкою доктрин, які їм хотілося б утілити в життя*. В результаті, релігія громадянськості вимагає у А. Токвіля підпорядкування держави суспільству, а політична релігія – суспільного підпорядкування державі.

Поступово «центральної державній владі» стає ясно, що продовження старих відносин з суспільством неможливе і що уряду належить надати своїм підданам свободу у всьому, що не відноситься до дій його прямого призначення, що не пов'язане із зовнішньою і внутрішньою безпекою. Природно, що здійснення даної свободи може мати місце лише в структурних межах громадянського суспільства, уявлення про яке, проте, вельми різні.

Громадянське суспільство може бути визначене як «сфера або підсистема суспільства, яка є аналітичною і певною мірою віддаленою від сфер політичного, економічного і релігійного життя». Іншими словами, «громадянське суспільство» є сферою солідарності, в якій напружено переплітаються як абстрактний універсалізм, так і партикуляристські версії спільності. Воно є як реальною, так і нормативною концепцією» [6, с. 291]. У сучасних розвинених країнах громадянське суспільство не є простим додатком економічної системи і, тим більше, додатком держави, а виступає «ареною діяльності різноманітних організацій, кожна з яких прагне захистити політичні або класові інтереси певної соціальної групи» [6, с. 10]. У результаті, саме співіснування і конкурентна боротьба різнорідних соціальних сил підривають спроби державної монополізації політичного, морального або інтелектуального впливу.

Іншими словами, громадянське суспільство є формою інтеграції громадськості, яка протистоїть державній інтеграції. Тому, якщо в рамках марксистської інтерпретації соціальної динаміки суспільні суперечності ведуть до держави, то в рамках англо-американських уявлень про соціальний прогрес люди об'єднуються, щоб протистояти йому.

Втім, ще у Великій хартії вольностей 1215 р. стверджувалося, що громадянське суспільство утворює сферу, в якій люди є вільними від необґрунтованого вторгнення з боку уряду. Громадянське суспільство забезпечує простір свободи своїх членів, захищений проти необґрунтованого вторгнення в нього з боку офіційної влади. Так завдяки створенню незалежних структур сили і впливу громадянське суспільство стає необхідним засобом підтримки ідеї обмеженого правління [14, с. 47].

Логічно, що при цьому громадянське суспільство має відмінні від держави пріоритети. Якщо для держави ними залишаються безпека, стабільність, порядок і захищеність, то для громадянського суспільства пріоритетами стають свобода, ініціатива, динамізм і спонтанна активність. Таке розмежування пріоритетів має глибокий характер, структурно зумовлюючи зміст більшості органічних конституцій.

Конституції «посттоталітарних країн» врахували ці чинники вельми самобутньо. Наприклад, в ст. 10 Конституції Росії 1993 р. закріплено розділення державної влади на законодавчу, виконавчу і судову. При цьому підкреслюється, що кожна з влад самостійна [9]. Критику в даному випадку викликає не стільки сам принцип структурного поділу влади, скільки його формальний вираз. Найбільш сумнівним в даному випадку виглядає визначення судової влади як державної, віднесення судів до різновиду державних органів.

Ще більш суперечливими в «посттоталітарних» конституціях виглядають норми про здійснення правосуддя ім'ям держави, народу і суспільства, а не ім'ям конституції або закону. Адже в цьому випадку праву відводиться роль не деперсоніфікованого авторитету, абстрактного правила гри, в якій держава є лише одним з учасників.

Хоча в Україні, як і раніше в Росії, відмовилися від конституційного закріплення розділів, спеціально присвячених громадянському суспільству, спроби зробити це в їх офіційних конституційних проектах достатньо симптоматичні. Що ж до «посттоталітарних конституцій», які діють, то в преамбулі Конституції Молдови 1994 р. перераховані загальногромадянські, а не державні пріоритети: правова держава, громадянський світ, демократія, гідність людини, права і свободи, вільний розвиток особи, справедливість і політичний плюралізм [10].

Таким чином, національно-політична активність проявляється в конституційному полі,

відзначаючи громадську діяльність спрямовану на закріплення національних цінностей в основі громадських ідей щодо збереження цілісності національних кордонів та спільної інтерпретації традицій етнічного співіснування в рамках єдиної української нації, незважаючи на ієрархічний устрій влади, множинність елементів політичної системи або національне розуміння класичної схеми розподілу влади. Проте в конституційному сенсі найбільш важливою структурою політичної активності етнічних громад завжди залишається її спрямованість на соціальну активність в напрямку розвитку громадянського суспільства.

Так чи інакше, але загальний аналіз показує, що в конституції України повинні бути закріплені гарантії забезпечення прогресу на основі максимальних швидких перетворень, проте не таких, які б дорого обійшлися простим людям. Вони повинні припускати як традиційний контроль громадського суспільства за державою, так і спеціальний контроль за державною діяльністю з боку спеціальних громадських інституцій, перш за все, правозахисних організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ачылова Г. А. *Нация и семья*. /АН Кирг. ССР, Инт-т философии и права. – Фрунзе: Илим, 1987. – 188 с.
2. Бергер П. *Капиталистическая революция*. – М.: Прогресс, 1994. – 250 с.
3. Берлин И. *Две концепции свободы* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kant.narod.ru/berlin.htm>.
4. Богданов А. *Всеобщая организационная наука (Тектология)*. – Ч. 1. – Л.- М.: Книга, 1925. – 145 с.
5. Вовканич С. *Національна еліта та інтелектуальний потенціал нації* // *Філософська і соціологічна думка*. – 1996. – № 7-8. – С. 3–15.
6. Кальной И. И. *Гражданское общество: истоки и современность*. / И. И. Кальной, М. Н. Лопушанский, П. В. Овчинникова и др., И. о. Ассоц. Юридический центр., Науч. Ред. Кальной И. И., Лопушанский И. Н., – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 206 с.
7. Козинг А. *Нация в истории и современности*. – М.: Прогресс, 1978. – 291 с.
8. Конституция Республики Молдова от 29.07.1994 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lex.justice.md>.
9. Конституция России от 12 декабря 1993 года [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.constitution.kremlin.ru/>.
10. Кульчицький В. С., Тищик Б.Й. *Історія держави і права України: Навчальний посібник*. / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – К.: Атіка, 2001. – 320 с.
11. Лисяк-Рудницький. *Між історією і політикою*. – Мюнхен: Сучасність. – 1973. – 230 с.
12. Моска Г. *Правящий класс. Политология. Хрестоматия* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom
13. Тихомиров Ю. *Проблемы активизации политических институтов* // *Радянська держава і право*. – 1986. – № 6. – С. 12-18.
14. Токвиль А. *Демократия в Америке* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks
15. Циверенко Г. П. *Основні підходи до визначення поняття «конституціоналізм» у сучасній науковій думці* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.firearticles.com/pravo/>
16. Хикель Е. *Разрушить непонятное. Философия техники в ФРН*. – М.: Прогресс, 1989. – 340 с.